

Κριτική της Ανωτερότητας και Ουδετερότητας της Αγοράς

Αν και πολλά και διαφορετικά θεωρητικά πρότυπα¹ σοσιαλισμού της αγοράς έχουν προταθεί από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, όλα μοιράζονται δύο θεωρητικές θεμελιώσεις: η μία είναι ό,τι ονομάζω «ανωτερότητα της αγοράς», δηλαδή ότι η αγορά είναι ανώτερη από το σχεδιασμό· η άλλη είναι ό,τι ονομάζω «ουδετερότητα της αγοράς», δηλαδή ότι η αγορά μπορεί να υπηρετήσει τόσο την κεφαλαιοκρατία όσο και το σοσιαλισμό. Καμία από αυτές δεν είναι σωστή, σύμφωνα με τον ιστορικό υλισμό και σοσιαλισμό του Μαρξ.

Ανωτερότητα της αγοράς

Όλοι οι σοσιαλιστές της αγοράς πιστεύουν σταθερά ότι η αγορά, ως οικονομικός μηχανισμός, είναι ανώτερος από το σχεδιασμό, αν και ωστόσο όλοι έχουν τους δικούς τους λόγους για να το νομίζουν. Ο David Miller επιχειρηματολογεί ότι η αγορά μπορεί να παρέχει περισσότερη πρόνοια, ελευθερία και δημοκρατία από ό,τι ο σχεδιασμός (1989). Ο John E. Roemer ισχυρίζεται ότι, «Δεν γνωρίζουμε κανένα μηχανισμό για να παρακινήσουμε την καινοτομία σε ολόκληρη την οικονομία εκτός από τον ανταγωνισμό της αγοράς» (1994: 46). Ο David Schweickart υποστηρίζει ότι «ο κεντρικός σχεδιασμός είναι βαθιά ελαττωματικός ως οικονομικός μηχανισμός» (1998: 10). Είναι εύκολο να δει κανείς ότι η ανωτερότητα της αγοράς είναι το κοινό τους σημείο εκκίνησης για να προβάλουν διάφορα πρότυπα σοσιαλισμού της αγοράς.

Διερευνώντας τα κείμενά τους, παρατηρούμε πως ό,τι ονομάζουν «η αγορά» σημαίνει την οικονομία της αγοράς όπως εφαρμόζεται στις κεφαλαιοκρατικές χώρες τώρα, μα ό,τι ονομάζουν «σχεδιασμό» σημαίνει τόσο την κεντρικά σχεδιασμένη οικονομία που υπήρχε στην πρώην Σοβιετική Ένωση και στις ανατολικοευρωπαϊκές χώρες όσο και τη σχεδιασμένη οικονομία που ο Μαρξ οραματίστηκε πως θα πραγματοποιούνταν κάτω από τον κομμουνισμό (με το σοσιαλισμό ως την πρώτη φάση του κομμουνισμού) – δηλαδή δύο εντελώς διαφορετικές οικονομίες σχεδιασμού είναι το ίδιο πράγμα στα μάτια τους. Επομένως, αν και οι κύριοι λόγοι τους, για να λένε ότι η οικονομία της αγοράς είναι ανώτερη από τη σχε-

Από το *Nature, Society, and Thought*, vol. 11, no. 2 (1998), με την άδεια του εκδότη.
Ο Duan Zhongqiao διδάσκει στη Σχολή Μαρξισμού, στο Πανεπιστήμιο Ρενμίν του Πεκίνου.

διασμένη οικονομία, εξαρτώνται από την κατάρρευση της σχεδιασμένης οικονομίας και τον επαναπροσανατολισμό σε μία οικονομία αγοράς στη Σοβιετική Ένωση και στις ανατολικοευρωπαϊκές χώρες, τελικά συμπεραίνουν ότι η οικονομία της αγοράς είναι ανώτερη από τη σχεδιασμένη οικονομία γενικά και, επομένως, επίσης από τη σχεδιασμένη οικονομία που ο Μαρξ οραματίστηκε. Από αυτό ακόμη περισσότερο συμπεραίνουν ότι η οικονομία της αγοράς θα πρέπει να συνεχίζεται και να αναπτύσσεται στη μετάβαση από την κεφαλαιοκρατία στο σοσιαλισμό, ακόμη και στην περίοδο του σοσιαλισμού. Το επιχείρημα των σοσιαλιστών της αγοράς είναι αστήριχτο.

Πρώτον, η σχεδιασμένη οικονομία που οραματίστηκε ο Μαρξ δεν είναι αυτή που υπήρχε στη Σοβιετική Ένωση και στις ανατολικοευρωπαϊκές χώρες. Η πραγματοποίηση της πρώτης προϋποθέτει την πλήρη ανάπτυξη μίας κεφαλαιοκρατικής οικονομίας ή οικονομίας της αγοράς, ενώ η τελευταία εγκαθιδρύθηκε όταν η κεφαλαιοκρατική οικονομία ή οικονομία της αγοράς δεν είχε επιτύχει πλήρη ανάπτυξη σ' αυτές τις χώρες. Η πρώτη βασιζέται στην κοινή ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, με τα μέσα παραγωγής να ανήκουν σε όλη την κοινωνία, ενώ η τελευταία βασιζόταν σε δύο είδη δημόσιας ιδιοκτησίας, δηλαδή στην κρατική και συλλογική ιδιοκτησία. Η πρώτη απαιτεί την εξάλειψη των εμπορευμάτων και του χρήματος, ενώ η τελευταία ακόμη περιείχε εμπορεύματα και χρήμα σε έναν ορισμένο βαθμό. Η πρώτη σχετίζεται στενά με την κατάλυση των τάξεων και του κράτους, ενώ η τελευταία συνυπήρχε με τις τάξεις και το κράτος. Είναι φανερά παράλογο να εξισώνεις τη σχεδιασμένη οικονομία που οραματίστηκε ο Μαρξ με τη σχεδιασμένη οικονομία που υπήρχε στη Σοβιετική Ένωση και στις ανατολικοευρωπαϊκές χώρες. Αφού έτσι έχει το πράγμα, η αποτυχία της τελευταίας δεν μπορεί να αποδείξει ότι η πρώτη είναι καταδικασμένη να αποτύχει από τη στιγμή που τίθεται σε εφαρμογή.

Δεύτερον, η ίδια η αφηρημένη σύγκριση ανάμεσα σε μία οικονομία της αγοράς και σε μία σχεδιασμένη οικονομία είναι λάθος. Σύμφωνα με τον ιστορικό υλισμό του Μαρξ, η οικονομία της αγοράς και η σχεδιασμένη οικονομία επιδεικνύουν δύο διαφορετικά είδη οικονομικών σχέσεων. Καθεμιά από αυτές είναι κατάλληλη σε ένα δεδομένο στάδιο στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και εμφανίζεται σε μία δεδομένη φάση της ιστορικής ανάπτυξης. Μιλώντας συγκεκριμένα, η οικονομία της αγοράς αντιστοιχεί στην περίοδο της κεφαλαιοκρατίας και η σχεδιασμένη οικονομία αντιστοιχεί στην περίοδο του κομμουνισμού. Έτσι, δεν υπάρχει λόγος να λέμε αφηρημένα ποια είναι καλύτερη, η οικονομία της αγοράς ή η σχεδιασμένη οικονομία, γιατί ο κόμπος του προβλήματος έγκειται στο ποια είναι περισσότερο συμβατή με το επίπεδο ανάπτυξης των υπάρχοντων παραγωγικών δυνάμεων. Αναμφίβολα, διαφορετικές χώρες στον κόσμο έχουν διαφορετικές παραγωγικές δυνάμεις. Συνεπώς, για μερικές χώρες, μία οικονομία της αγοράς μπορεί να είναι περισσότερο συμβατή με την ανάπτυξη των παραγωγικών τους δυνάμεων, ενώ, για άλλες χώρες, μία σχεδιασμένη οικονομία μπορεί να είναι περισσότερο συμβατή. Αν οι σοσιαλιστές της αγοράς θέλουν να επιχειρηματολογήσουν ότι χώρες όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Βρετανία θα πρέπει να συνεχίσουν να αναπτύσσουν μία οικονομία της αγοράς κατά τη μετάβαση από την κεφαλαιοκρατία στο σοσιαλισμό, πρέπει να δώσουν μία οριστική απάντηση στο εξής ερώτημα: μία οικονομία της αγοράς είναι ακόμη συμβατή με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων αυτών των χωρών;

Τρίτον, το γεγονός ότι η Σοβιετική Ένωση και οι ανατολικοευρωπαϊκές χώρες μετατοπίστηκαν από μία σχεδιασμένη οικονομία σε μία οικονομία της αγοράς αποδεικνύει μόνο ότι η σχεδιασμένη οικονομία που οραματίστηκε ο Μαρξ δεν μπορεί να εγκαθιδρυθεί, αν η οικονομία της αγοράς δεν έχει αναπτυχθεί αρκετά και δεν έχει μετατραπεί σε εμπόδιο στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων: αυτό το γεγονός δεν αποδεικνύει ότι η οικονομία της αγοράς θα πρέπει να συνεχίζεται στη μετάβαση από την κεφαλαιοκρατία στο σοσιαλισμό και στο σοσιαλισμό. Στο φως του ιστορικού υλισμού του Μαρξ, η ανάπτυξη του οικονομικού σχηματισμού της κοινωνίας είναι μία διαδικασία διαδοχικής αντικατάστασης από μία προκεφαλαιοκρατική φυσική οικονομία σε μία κεφαλαιοκρατική εμπορευματική οικονομία και, κατόπιν, σε μία κομμουνιστική σχεδιασμένη οικονομία. Αυτή θεωρείται ως μία διαδικασία φυσικής ιστορίας, δηλαδή, «Κι αν ακόμα μια κοινωνία βρίσκεται στα ίχνη του φυσικού νόμου της κίνησής της [...] δεν μπορεί ούτε να υπερπηδήσει ούτε να καταργήσει με διατάγματα φυσικές φάσεις της ανάπτυξής της» (1996: 10 [1978: 16])². Τούτο σημαίνει ότι μόνο διαμέσου της πλήρους ανάπτυξης μίας φυσικής οικονομίας μπορεί να εγκαθιδρυθεί μία οικονομία της αγοράς και, παρομοίως, ότι μόνο διαμέσου της πλήρους ανάπτυξης μίας οικονομίας της αγοράς μπορεί να εγκαθιδρυθεί μία σχεδιασμένη οικονομία. Συνεπώς, η γενεσιουργός αιτία που ανάγκασε τη Σοβιετική Ένωση και τις ανατολικοευρωπαϊκές χώρες να αλλάξουν από μία σχεδιασμένη οικονομία σε μία οικονομία της αγοράς ήταν πως είχαν προσπαθήσει να υπερπηδήσουν τη φάση της πλήρους ανάπτυξης μίας οικονομίας της αγοράς και να εγκαθιδρύνουν άμεσα μία σχεδιασμένη οικονομία στη βάση μίας, σε μεγάλη έκταση, φυσικής οικονομίας. Μία σχεδιασμένη οικονομία που εγκαθιδρύεται μ' αυτό τον τρόπο πρέπει να εμποδίζει την παραπέρα ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Δεν μπορεί να διατηρείται για μεγάλο διάστημα και είναι βέβαιο ότι τελικά θα οπισθοδρομήσει σε μία οικονομία της αγοράς. Ό,τι συνέβη στη Σοβιετική Ένωση και στις ανατολικοευρωπαϊκές χώρες αποδεικνύει ότι η σχεδιασμένη οικονομία που οραματίστηκε ο Μαρξ δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί λόγω μίας υποκειμενικής επιθυμίας.

Οι συνθήκες των αναπτυσσόμενων κεφαλαιοκρατικών χωρών, τις οποίες οι σοσιαλιστές της αγοράς παρακολουθούν στενά, θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως ένα διαφορετικό ζήτημα. Η οικονομία της αγοράς σ' αυτές τις χώρες έχει αναπτυχθεί σε σημείο που έχει γίνει εμπόδιο στην παραπέρα ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Έτσι, τα προβλήματα με τα οποία αυτές οι χώρες είναι αντιμέτωπες, σύμφωνα με τον Μαρξ, δεν μπορούν να λυθούν συνεχίζοντας την οικονομία της αγοράς, αλλά αντικαθιστώντας τη με μία σχεδιασμένη. Αν οι σοσιαλιστές της αγοράς θέλουν να αποδείξουν ότι η οικονομία της αγοράς θα πρέπει να διατηρείται και να αναπτύσσεται στη μετάβαση από την κεφαλαιοκρατία στο σοσιαλισμό, δεν θα πρέπει να παίρνουν τις περιπτώσεις της Σοβιετικής Ένωσης και των ανατολικοευρωπαϊκών χωρών ως παραδείγματα, μα να δώσουν ένα πειστικό επιχειρήμα για το ότι τα προβλήματα που υπάρχουν στις κεφαλαιοκρατικές χώρες μπορούν να λυθούν μόνο από μία οικονομία της αγοράς.

Οι σοσιαλιστές της αγοράς προβάλλουν τη θέση της ανωτερότητας της αγοράς, για να επιχειρηματολογήσουν ότι μόνο διαμέσου μίας οικονομίας της αγοράς μπορεί ο σοσιαλισμός να πραγματοποιηθεί. Για να καταλήξουν σ' αυτό το συμπέρασμα, συγχέουν τη σχεδιασμένη οικονομία που υπήρξε στη Σοβιετική Ένωση και στις ανατολικοευρωπαϊκές χώ-

ρες με τη σχεδιασμένη οικονομία που οραματίστηκε ο Μαρξ και, κατόπιν, παίρνουν το γεγονός ότι αυτές οι χώρες οπισθοδρόμησαν σε μία οικονομία της αγοράς ως στοιχείο για να πουν ότι η οικονομία της αγοράς που εφαρμόζεται στις αναπτυγμένες κεφαλαιοκρατικές χώρες είναι τώρα ανώτερη από τη σχεδιασμένη οικονομία που οραματίστηκε ο Μαρξ και ότι, συνεπώς, η οικονομία της αγοράς θα πρέπει να διατηρείται και να αναπτύσσεται όταν οι κεφαλαιοκρατικές χώρες μετασχηματίζονται σε σοσιαλιστικές χώρες. Το επιχείρημα αυτό είναι φανερά αστήριχτο.

Ουδέτερότητα της αγοράς

Αφού επιχειρηματολογήσουν υπέρ της ανωτερότητας της αγοράς, όλοι οι σοσιαλιστές της αγοράς προβάλλουν παραπέρα τη θέση της ουδέτερότητας της αγοράς. Κατά τη γνώμη τους, η αγορά είναι ένας οικονομικός μηχανισμός δίχως καμία επιρροή στο χαρακτήρα του κοινωνικού συστήματος και μπορεί να υπηρετήσει το σοσιαλισμό καθώς και την κεφαλαιοκρατία. Ο David Miller δίνει έμφαση στο ότι «τώρα είναι βέβαια αλήθεια πως η κεφαλαιοκρατία στηρίζεται στις αγορές, μα ό,τι τη διακρίνει είναι πως η ιδιοκτησία των παραγωγικών αποθεμάτων συγκεντρώνεται στα χέρια λίγων, με τους περισσότερους ανθρώπους να προσλαμβάνονται ως μισθωτοί εργαζόμενοι. Είναι απολύτως δυνατόν να είμαστε υπέρ των αγορών και κατά της κεφαλαιοκρατίας» (1988: 25). Ο Roemer, στο *Ένα Μέλλον για το Σοσιαλισμό*, δηλώνει ότι «ο στόχος μου σ' αυτό το δοκίμιο είναι να προτείνω και να υπερασπιστώ ένα νέο πρότυπο που συνδυάζει τις δυνάμεις του συστήματος της αγοράς με αυτές του σοσιαλισμού» (1994: 2). Ο David Schweickart επισημαίνει ότι «η ταύτιση της κεφαλαιοκρατίας με την αγορά είναι ένα ολέθριο λάθος τόσο των συντηρητικών υπερασπιστών του laissez-faire όσο και των περισσότερων αριστερών αντιπάλων των μεταρρυθμίσεων της αγοράς» (1998: 11). Κοντολογίς, συμπεραίνουν ότι η αγορά είναι ουδέτερη.

Ποιο είναι το νόημα της αγοράς στη θεωρία της σοσιαλιστικής αγοράς; Όλοι οι σοσιαλιστές της αγοράς έχουν τη δική τους απάντηση στο ερώτημα αυτό. Όλοι τους, ωστόσο, συμφωνούν πως η αγορά δεν είναι απλώς ένα μέρος για να αγοράζουμε και να πουλάμε, μα ένας οικονομικός μηχανισμός ή οικονομικό σύστημα που διέπει την κοινωνική παραγωγή. Αυτή καθορίζει ότι το άμεσο αντικείμενο και αποφασιστικό κίνητρο της παραγωγής κάθε επιχείρησης δεν είναι οι αξίες χρήσης, μα οι αξίες ανταλλαγής και το κέρδος. Συνεπώς, η κοινωνική παραγωγή δεν μπορεί να ρυθμιστεί από το συνειδητό σχεδιασμό, μα από τις σχέσεις μεταξύ προσφοράς και ζήτησης, δηλαδή από το νόμο της αξίας, που υπερισχύει αυθόρμητα.

Γιατί η αγορά είναι ουδέτερη; Ως τώρα, κανείς δεν έχει δώσει μία πειστική δικαιολόγηση αυτού του ισχυρισμού. Ας εξετάσουμε την έκθεση του David Schweickart. Γράφει:

Η κεφαλαιοκρατία έχει τρεις καθοριστικούς θεσμούς. Είναι μία οικονομία της αγοράς, με χαρακτηριστικά την ιδιωτική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και τη μισθωτή εργασία. Δηλαδή, οι περισσότερες από τις οικονομικές συναλλαγές της κοινωνίας κυβερνώνται από το άορατο χέρι της προσφοράς και ζήτησης· τα περισσότερα παραγωγικά αποθέματα της κοινωνίας ανήκουν σε ιδιώτες ή άμεσα ή χάρη στην ατομική ιδιοκτησία μετοχών σε ιδιωτικές εταιρείες· οι περισσότεροι άνθρωποι εργάζονται για αποδοχές ή μισθούς, που πληρώνονται

άμεσα ή έμμεσα από τους ιδιοκτήτες των επιχειρήσεων για τις οποίες εργάζονται. Μία οικονομία της σοσιαλιστικής αγοράς εξαλείφει ή περιορίζει σε μεγάλο βαθμό την ιδιωτική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, υποκαθιστώντας την ιδιωτική ιδιοκτησία με κάποια μορφή κρατικής ή εργατικής ιδιοκτησίας. Διατηρεί την αγορά ως το μηχανισμό για το συντονισμό του μεγαλύτερου μέρους της οικονομίας, αν και συνήθως τίθενται στην αγορά περιορισμοί παραπάνω από ό,τι είναι τυπικό σε συνθήκες κεφαλαιοκρατίας. Μπορεί να ή να μην αντικαταστήσει τη μισθωτή εργασία με τη δημοκρατία στους χώρους εργασίας, στην οποία οι εργάτες παίρνουν όχι ένα συμφωνημένο μισθό, μα καθορισμένα μερίδια των καθαρών εισπράξεων της επιχείρησης. Αν το κάνει, το σύστημα είναι ένας «εργατικός αυτοδιαχειριζόμενος» σοσιαλισμός της αγοράς (1998: 10).

Με συντομία, ο χαρακτήρας της κεφαλαιοκρατίας έγκειται στην ιδιωτική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και στη μισθωτή εργασία· ο χαρακτήρας του σοσιαλισμού έγκειται σε κάποια μορφή κρατικής ή εργατικής ιδιοκτησίας, με τους εργάτες να παίρνουν καθορισμένα μερίδια των καθαρών εισπράξεων της επιχείρησης. Μία οικονομία της αγοράς μπορεί να υπάρξει τόσο στην κεφαλαιοκρατία όσο και στο σοσιαλισμό, επειδή δεν έχει καμία σχέση με την κεφαλαιοκρατία ή το σοσιαλισμό. Αυτό μπορεί να θεωρηθεί ως ένα αντιπροσωπευτικό επιχείρημα των σοσιαλιστών της αγοράς.

Είναι εύκολο να δούμε ότι η πίστη των σοσιαλιστών της αγοράς στην ουδετερότητα της αγοράς σχετίζεται στενά με την κατανόηση του χαρακτήρα της κεφαλαιοκρατίας και του σοσιαλισμού από αυτούς. Τα λάθη τους, σύμφωνα με τον Μαρξ, προέχονται από τη λαθεμένη κατανόησή τους.

Σύμφωνα με την άποψη του Μαρξ, το πιο καθολικό χαρακτηριστικό της κεφαλαιοκρατίας δεν είναι η ιδιωτική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και η μισθωτή εργασία, αλλά μία αναπτυσσόμενη εμπορευματική οικονομία, δηλαδή ό,τι σήμερα ονομάζεται οικονομία της αγοράς. Ο Μαρξ συχνά έδωσε έμφαση σ' αυτό το χαρακτηριστικό:

Αλλά μέσα στην αστική κοινωνία, όπως αυτή βασίζεται στην αξία ανταλλαγής, γείρονται σχέσεις ανταλλαγής και παραγωγής που είναι εξίσου τόσες εκρηκτικές ύλες για να την ανατινάξουν (1986-1987, τ. 28: 96).

Η μορφή αξίας του προϊόντος της εργασίας είναι η πιο αφηρημένη, μα και η πιο γενική μορφή του αστικού τρόπου παραγωγής, που έτσι χαρακτηρίζεται σαν ένα ιδιαίτερο είδος κοινωνικής παραγωγής κι επομένως χαρακτηρίζεται ταυτόχρονα και ιστορικά (1996: 91-92, υπ. 2 [1978: 94, υπ. 32]).

[...] και η ίδια η αναπτυσσόμενη εμπορευματική παραγωγή δεν είναι παρά κεφαλαιοκρατική εμπορευματική παραγωγή (1997: 116 [1979: 108])³.

Στο Κεφάλαιο III, ο Μαρξ έκανε μία πολύ καθαρή δήλωση:

Δύο είναι τα γνωρίσματα που χαρακτηρίζουν εξαρχής τον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής.

Πρώτο. Παράγει τα προϊόντα του ως εμπορεύματα. Δεν είναι η παραγωγή εμπορευμάτων που τον κάνει να διαφέρει από άλλους τρόπους παραγωγής, αλλά το γεγονός, ότι το γνώρισμα που κυριαρχεί και καθορίζει το προϊόν του, είναι ότι είναι εμπόρευμα. [...]

Το δεύτερο, που ξεχωρίζει ειδικά τον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής, είναι η παραγωγή της υπεραξίας ως άμεσος σκοπός και καθορίζον κίνητρο της παραγωγής (1998: 866-7 [1978 Γ: 1080-1])⁴.

Αυτές οι περικοπές δείχνουν ότι πραγματικά ο Μαρξ θεώρησε με συνέπεια την αναπτυσσόμενη εμπορευματική οικονομία, δηλαδή την οικονομία της αγοράς, που παράγει αξίες ανταλλαγής και υπεραξίες (κέρδος), ως το πιο καθολικό χαρακτηριστικό της κεφαλαιοκρατίας. Φυσικά, σ' αυτή τη βάση δεν μπορούμε να εξάγουμε το συμπέρασμα πως ο Μαρξ αρνήθηκε ότι η κεφαλαιοκρατία έχει επίσης τα χαρακτηριστικά της ιδιωτικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής και της μισθωτής εργασίας, αφού αυτός θεώρησε την αναπτυσσόμενη οικονομία της αγοράς μόνο ως το πιο καθολικό χαρακτηριστικό της κεφαλαιοκρατίας και απλώς πήρε αυτό το χαρακτηριστικό ως σημείο εκκίνησης για να αντλήσει δύο πιο συγκεκριμένους χαρακτήρες της κεφαλαιοκρατίας: (1) ιδιωτική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και μισθωτή εργασία· (2) αναρχία της παραγωγής και μία τάση για οικονομική κρίση. Με άλλα λόγια, στη σκέψη του Μαρξ, το να θεωρήσουμε την αναπτυσσόμενη οικονομία της αγοράς ως το πιο καθολικό χαρακτηριστικό της κεφαλαιοκρατίας υπονοεί συμφυσώς τα δύο πιο συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που αναφέρονται εδώ.

Γιατί το να θεωρήσουμε την αναπτυσσόμενη οικονομία της αγοράς ως το πιο καθολικό χαρακτηριστικό της κεφαλαιοκρατίας υπονοεί συμφυσώς επίσης την ιδιωτική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και τη μισθωτή εργασία ως χαρακτηριστικά της κεφαλαιοκρατίας; Ο Μαρξ υποστήριξε ότι

Στην ύπαρξη του προϊόντος με τη μορφή του εμπορεύματος κρύβονται ορισμένοι ιστορικοί όροι. Για να γίνει το προϊόν εμπόρευμα, δεν επιτρέπεται να παραχθεί ως άμεσο μέσο συντήρησης για τον ίδιο τον παραγωγό. Αν ερευνούσαμε παραπέρα για να βρούμε: κάτω από ποιες συνθήκες όλα τα προϊόντα ή έστω μόνο η πλειονότητά τους παίρνουν τη μορφή του εμπορεύματος, θα βρίσκαμε ότι αυτό γίνεται μόνο πάνω στη βάση ενός ολότελα ειδικού τρόπου παραγωγής, του κεφαλαιοκρατικού (1996: 173 [1978: 182]).

Επειδή η κεφαλαιοκρατική εποχή χαρακτηρίζεται από το γεγονός

ότι η εργατική δύναμη αποχτάει για τον ίδιο τον εργάτη τη μορφή εμπορεύματος που του ανήκει, και η εργασία του αποχτάει επομένως τη μορφή της μισθωτής εργασίας. Από την άλλη μεριά μόνο απ' αυτή τη στιγμή γενικεύεται η εμπορευματική μορφή των προϊόντων εργασίας (1996: 180, υπ. 1 [1978: 183, υπ. 41]).

Ωστε, μόλις αποσαφηνίσουμε ότι η κεφαλαιοκρατική παραγωγή είναι η παραγωγή αξιών ανταλλαγής, ότι τα προϊόντα της παίρνουν τη μορφή εμπορευμάτων, αυτό σημαίνει ότι ο ξργάτης εμφανίζεται μόνο ως ένας πωλητής εμπορευμάτων, δηλαδή ένας ελεύθερος μισθωτός εργάτης και, γι' αυτό το λόγο, η εργασία γενικά εμφανίζεται ως μισθωτή εργασία και τα μέσα παραγωγής ως η αντίθεση της μισθωτής εργασίας· και η ενσωμάτωση των περιουσιακών στοιχείων άλλων ανθρώπων εμφανίζεται ως κεφάλαιο.

Ύστερα από όσα αναπτύξαμε ως τώρα περιττεύει να θέλουμε να αποδείξουμε ξανά, πως η σχέση κεφαλαίου και μισθωτής εργασίας καθορίζει όλο το χαρακτήρα του τρόπου παραγωγής (1998: 866 [1978 Γ: 1080]).

Εδώ χρειάζεται να τονίσουμε ότι ο Μαρξ θεώρησε επίσης την αναρχία της παραγωγής και μία τάση για οικονομική κρίση ως άλλα πιο συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, που συνοδεύουν την ιδιωτική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και τη μισθωτή εργασία, όταν θεωρήσει την αναπτυσσόμενη οικονομία της αγοράς ως το πιο καθολικό χαρακτηριστικό της κεφαλαιοκρατίας. Κατά την άποψη του Μαρξ, η αναπτυσσόμενη οικονομία της αγοράς καθορίζει εσωτερικά ότι ο σκοπός της παραγωγής κάθε επιχείρησης δεν είναι η ικανοποίηση της ανάγκης, μα η παραγωγή κέρδους και, επομένως, πως όλη η παραγωγή ρυθμίζεται αυθόρμητα από το νόμο της αξίας. Σε συνθήκες μίας αναπτυσσόμενης οικονομίας της αγοράς, ακόμη και αν η παραγωγή των ατομικών επιχειρήσεων προχωρά διαμέσου της οργάνωσης και του σχεδιασμού, «η συνοχή της συνολικής παραγωγής επιβάλλεται ως ένας τυφλός νόμος στους παράγοντες της παραγωγής, και όχι ως ένας νόμος που, όντας κατανοητός και επομένως ελεγχόμενος από τον κοινό τους νου, υποτετάσει τη διαδικασία της παραγωγής κάτω από τον κοινό τους έλεγχο» (1998: 256). Έτσι, η παραγωγική αναρχία και μία αναπόφευκτη οικονομική κρίση συνιστά κι άλλο ένα πιο συγκεκριμένο χαρακτηριστικό της κεφαλαιοκρατίας. Οι σοσιαλιστές της αγοράς δεν λένε ούτε λέξη γι' αυτό.

Ο Μαρξ πίστευε ότι το πιο καθολικό χαρακτηριστικό του κομμουνισμού (που η πρώτη του φάση είναι ο σοσιαλισμός) είναι μία σχεδιασμένη οικονομία, που είναι ακριβώς το αντίθετο μίας οικονομίας της αγοράς. Στα έργα του ανέφερε αυτό το χαρακτηριστικό πολλές φορές:

Ας φανταστούμε τέλος για λόγους ποικιλίας μία κοινότητα ελεύθερων ανθρώπων, που εργάζονται με κοινά μέσα παραγωγής και ξεοδεύουν αυτοσυνειδήτητα τις πολλές τους ατομικές εργατικές δυνάμεις ως μία κοινωνική εργατική δύναμη. Εδώ επαναλαμβάνονται όλοι οι καθορισμοί της εργασίας του Ροβινσώνα, μόνο που επαναλαμβάνονται σε κοινωνική αντί σε ατομική κλίμακα. Όλα τα προϊόντα του Ροβινσώνα ήταν αποκλειστικά δικό του προσωπικό προϊόν και επομένως άμεσα αντικείμενα χρήσης γι' αυτόν. Το συνολικό προϊόν της κοινότητας είναι κοινωνικό προϊόν. Ένα μέρος αυτού του προϊόντος χρησιμεύει ξανά ως μέσο παραγωγής. Το μέρος αυτό παραμένει κοινωνικό. Ένα άλλο μέρος καταναλώνεται από τα μέλη της κοινότητας ως μέσο συντήρησης. Γι' αυτό πρέπει να διανεμηθεί μεταξύ τους. Ο τρόπος αυτής της διανομής θ' αλλάζει όταν αλλάζει ο ιδιαίτερος τρόπος του ίδιου του κοινωνικού παραγωγικού οργανισμού και το αντίστοιχο ιστορικό επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγών. Μόνο ως παραλληλισμό με την εμπορευματική παραγωγή προϋποθέτουμε ότι το μερίδιο κάθε παραγωγού στα μέσα συντήρησης καθορίζεται από το χρόνο της εργασίας του. Έτσι ο χρόνος εργασίας θα έπαιζε εδώ διπλό ρόλο. Η σχεδιασμένη κοινωνική του κατανομή ρυθμίζει τη σωστή αναλογία των διαφόρων λειτουργιών της εργασίας προς τις διάφορες ανάγκες. Από την άλλη ο χρόνος εργασίας χρησιμεύει ταυτόχρονα ως μέτρο της ατομικής συμμετοχής του παραγωγού στην κοινή εργασία, επομένως και ως μέτρο του μέρους εκείνου του κοινού προϊόντος που θα καταναλωθεί ατομικά. Οι κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων με τις εργασίες τους και με τα προϊόντα της εργασίας τους παραμένουν εδώ διάφανα απλές τόσο στην παραγωγή όσο και στη διανομή (1996: 89-90 [1978: 91-2]).

Αν φανταστούμε πως η κοινωνία δεν είναι κεφαλαιοκρατική, αλλά κομμουνιστική, τότε πριν απ' όλα φεύγει από τη μέση ολότελα το χρηματικό κεφάλαιο, επομένως φεύγουν από τη μέση και οι μεταμφιέσεις των συναλλαγών που εμφανίζονται χάρη σ' αυτό. Η υπόθεση περιορίζεται απλούστατα στο ότι η κοινωνία πρέπει να υπολογίζει προκαταβολικά, πόση εργασία, πόσα μέσα παραγωγής και μέσα συντήρησης μπορεί, χωρίς να δημιουργηθεί καμιά ζημιά, να χρησιμοποιήσει σε τέτοιους κλάδους, όπως είναι λ.χ. η κατασκευή σιδηροδρομικών γραμμών κ.λπ., που για σχετικά μεγάλο χρονικό διάστημα, επί ένα χρόνο ή και περισσότερο, δεν προσφέρουν ούτε μέσα παραγωγής, ούτε μέσα συντήρησης, ούτε κανένα άλλο ωφέλιμο αποτέλεσμα, αφαιρούν όμως από τη συνολική ετήσια παραγωγή εργασία, μέσα παραγωγής και μέσα συντήρησης (1997: 314 [1979: 314]).

Στην κοινωνικοποιημένη παραγωγή το χρηματικό κεφάλαιο φεύγει από τη μέση. Η κοινωνία κατανέμει την εργατική δύναμη και τα μέσα παραγωγής στους διάφορους κλάδους παραγωγής. Οι παραγωγοί θα μπορούν, αν θέλετε, να παίρνουν χάρτινα εντάλματα, με τα οποία θα παίρνουν από τα αποθέματα ειδών κατανάλωσης της κοινωνίας μία ποσότητα ανάλογη με το χρόνο που εργάστηκαν. Τα εντάλματα αυτά δεν είναι χρήμα. Δεν κυκλοφορούν (1997: 356 [1979: 357]).

Η ελευθερία στον τομέα αυτό μπορεί να συνίσταται μόνο στο ότι ο κοινωνικός άνθρωπος, οι συνενωμένοι παραγωγοί θα ρυθμίζουν ορθολογικά αυτήν τους την ανταλλαγή της ύλης με τη φύση, θα την υποτάσσουν στον κοινό έλεγχο από μέρους τους, αντί να κυριαρχούν από αυτήν σαν από μία τυφλή δύναμη, όταν θα την πραγματοποιούν με τη μικρότερη δυνατή δαπάνη δυνάμεων και κάτω από όρους αντάξιους και ταιριαστούς προς την ανθρωπινή φύση τους (1998: 807 [1978: 1007]).

Μέσα στη συντροφική κοινωνία, τη θεμελιωμένη στην κοινοκτημοσύνη των μέσων παραγωγής, οι παραγωγοί δεν ανταλλάσσουν τα προϊόντα τους. Το ίδιο και η εργασία που έχει ξοδευτεί για την παραγωγή προϊόντων δεν παρουσιάζεται εδώ ως αξία αυτών των προϊόντων, ως μία εμπράγματη ιδιότητα που έχουν, γιατί τώρα, σε αντίθεση με την κεφαλαιοκρατική κοινωνία, οι ατομικές εργασίες υπάρχουν άμεσα κι όχι πια έμμεσα ως συστατικά στοιχεία της συνολικής εργασίας (1989: 85 [1985: 12])⁵.

Αυτά τα αποσπάσματα δείχνουν ότι ο Μαρξ θεωρούσε τη σχεδιασμένη οικονομία ως το πιο καθολικό χαρακτηριστικό του κομμουνισμού. Βέβαια, μία σχεδιασμένη οικονομία συνδέεται στενά με την κοινή ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, κάτω από την οποία η εργασία γίνεται η πρώτιστη ανάγκη της ανθρωπίνης ζωής. Η μεταξύ τους σχέση είναι ακριβώς η ίδια με τη σχέση μεταξύ της οικονομίας της αγοράς, από τη μία πλευρά, και την ιδιωτική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και τη μισθωτή εργασία, από την άλλη.

Αφού ο Μαρξ επέμενε ότι μία αναπτυσσόμενη οικονομία της αγοράς είναι μία κεφαλαιοκρατική οικονομία και ότι μία σχεδιασμένη οικονομία είναι μία κομμουνιστική οικονομία, αντιτάχθηκε αποφασιστικά σε διάφορες θεωρίες που προσπαθούσαν να συγχωνεύσουν το σοσιαλισμό με μία οικονομία της αγοράς. Όταν καταπολεμούσε το σοσιαλισμό του Προυντόν, τον γελοιοποίησε ως εξής: «Είναι ένας πόθος τόσο ευσεβής όσο είναι και ηλίθιος το να εύχεσαι πως η αξία ανταλλαγής δεν θα αναπτυχθεί σε κεφάλαιο, ή πως η εργασία που παράγει αξία ανταλλαγής δεν θα αναπτυχθεί σε μισθωτή εργασία» (1986-87, τ. 28: 180). Προειδοποίησε ότι «δεν μπορεί επομένως να υπάρξει τίποτε πιο λαθεμένο ή πιο παράλογο

από το να υποθέσουμε, στη βάση της αξίας ανταλλαγής και του χρήματος, έλεγχο της συλλογικής τους παραγωγής από τα συνενωμένα άτομα» (ό.π., τ. 28: 96).

Από τη συζήτηση του Μαρξ μπορούμε να δούμε ότι η θέση της ουδετερότητας της αγοράς βασίζεται σε μία λαθεμένη κατανόηση των χαρακτηριστικών της κεφαλαιοκρατίας και του σοσιαλισμού, και ιδιαίτερα της οικονομίας της αγοράς. Φυσικά, οι σοσιαλιστές της αγοράς δεν θα παραδεχθούν πρόθυμα το λάθος τους. Θα επιχειρηματολογήσουν ότι η οικονομία της αγοράς υπό το σοσιαλισμό της αγοράς συνδέεται με τα συνεταιριστικά εργοστάσια των ίδιων των εργατών, δηλαδή με δημόσια ιδιοκτησία, με κέρδος που το μοιράζονται οι εργάτες στο εργοστάσιό τους και με δημοκρατική διαχείριση: επομένως δεν θα οδηγήσει στην κεφαλαιοκρατία, μα θα προωθήσει το σοσιαλισμό. Είναι έτσι όμως; Από την οπτική γωνία του Μαρξ, η απάντηση μπορεί να είναι μόνο αρνητική. Ας προχωρήσουμε σε μία βαθύτερη ανάλυση.

Πρώτον, η ύπαρξη μίας αναπτυγμένης οικονομίας της αγοράς σημαίνει την ύπαρξη ιδιωτικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής. Η οικονομία της αγοράς προϋποθέτει την ύπαρξη αγοράς και πώλησης, δηλαδή της ανταλλαγής εμπορευμάτων. Ο Μαρξ είτε, «Μονάχα τα προϊόντα αυτοτελών και ανεξάρτητων της μιας από την άλλη ατομικών εργασιών αντιπαραθέτονται το ένα στο άλλο σαν εμπορεύματα» (1996: 52 [1978: 56]). Αυτό σημαίνει επομένως ότι κάθε πλευρά της ανταλλαγής πρέπει να αναγνωρίζει την άλλη ως έναν ιδιοκτήτη ιδιωτικής ιδιοκτησίας, αλλιώς η ανταλλαγή δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί και η αγορά δεν μπορεί να υπάρξει. Οι σοσιαλιστές της αγοράς μπορεί να τονίσουν ότι, υπό το σοσιαλισμό της αγοράς, ιδιωτικές επιχειρήσεις που κατέχονται από ατομικούς κεφαλαιοκράτες δεν θα υπάρχουν και πως, ότι θα υπάρχει θα είναι συνεταιριστικές επιχειρήσεις που κατέχονται από τους ίδιους τους εργάτες. Τα μέσα παραγωγής των τελευταίων κατέχονται από τους εργάτες κάθε επιχείρησης – ένα είδος δημόσιας ιδιοκτησίας μάλλον παρά ιδιωτικής ιδιοκτησίας. Μα στη δημόσια ιδιοκτησία του κομμουνισμού, στη συζήτηση του Μαρξ, όλα τα μέσα παραγωγής κατέχονται από την κοινωνία ως σύνολο. Συγκρινόμενη με τη δημόσια ιδιοκτησία στη σκέψη του Μαρξ, η δημόσια ιδιοκτησία στη συνεταιριστική επιχείρηση είναι, από μία άποψη, απλώς ένα είδος διευρυμένης ιδιωτικής ιδιοκτησίας. Δεν είναι ατομική ιδιωτική ιδιοκτησία, αλλά μία συλλογικά ιδιωτική ιδιοκτησία. Αυτό το χαρακτηριστικό ενσωματώνεται ιδιαίτερα στο γεγονός ότι τα μέσα παραγωγής κάθε συνεταιριστικής επιχείρησης κατέχονται μόνο από τους εργάτες που εργάζονται σ' εκείνη την επιχείρηση. Δηλαδή, τα μέσα παραγωγής είναι δημόσια περιουσιακά στοιχεία μόνο γι' αυτούς τους εργάτες, και όχι για εκείνους τους εργάτες που εργάζονται σε άλλες επιχειρήσεις. Είναι επειδή η δημόσια ιδιοκτησία των συνεταιριστικών επιχειρήσεων είναι, στην πραγματικότητα, ένα είδος διευρυμένης ιδιωτικής ιδιοκτησίας, που η ανταλλαγή ανάμεσα σ' αυτές τις επιχειρήσεις μπορεί να πραγματοποιηθεί και, επομένως, που μία οικονομία της αγοράς μπορεί να υπάρξει. Με λίγα λόγια, όσο μία οικονομία της αγοράς υπάρχει, η ιδιωτική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής είναι βέβαιο ότι θα υπάρχει, ακόμη κι αν παίρνει τη μορφή της δημόσιας ιδιοκτησίας της συνεταιριστικής επιχείρησης υπό το σοσιαλισμό της αγοράς.

Δεύτερον, η ύπαρξη μίας αναπτυγμένης οικονομίας της αγοράς σημαίνει την ύπαρξη κεφαλαίου και μισθωτής εργασίας. Κάτω από μία οικονομία της αγοράς, το κίνητρο και ο αντικειμενικός σκοπός της παραγωγής κάθε επιχείρησης, είτε κατέχεται από έναν ατομικό

κεφαλαιοκράτη είτε από τους ίδιους τους συλλογικούς εργάτες, δεν είναι η αξία χρήσης, μα η αξία ανταλλαγής και η υπεραξία, δηλαδή «τα πράγματα παράγονται μόνο όσο μπορούν να παράγονται μ' ένα κέρδος» (1998: 258). Αν τα μέσα παραγωγής χρησιμοποιούνται μόνο για να παράγουν ένα κέρδος, είτε κατέχονται από έναν ατομικό κεφαλαιοκράτη είτε από τη συνεταιριστική επιχείρηση, παίρνουν αμέσως το χαρακτήρα του κεφαλαίου που αυτοαξιοποιείται. Όπως έγραψε ο Μαρξ στο *Κεφάλαιο I*:

Αν εξετάσουμε την παραγωγική διαδικασία από την άποψη της εργασιακής διαδικασίας, ο εργάτης σχετίζεται με τα μέσα παραγωγής όχι με την ιδιότητά τους ως κεφαλαίου, μα ως απλού μέσου και υλικού της σκόπιμης παραγωγικής του δραστηριότητας. Σ' ένα βυρσοδεψείο λ.χ. μεταχειρίζεται τα ακατέργαστα τομάρια ως απλά αντικείμενα της εργασίας του. Δεν κατεργάζεται το τομάρι του κεφαλαιοκράτη. Διαφορετικά έχει το ζήτημα αν εξετάσουμε την παραγωγική διαδικασία από την άποψη της διαδικασίας αξιοποίησης. Τα μέσα παραγωγής μετατρέπονται αμέσως σε μέσα για την απορρόφηση ξένης εργασίας. Δεν χρησιμοποιεί πια ο εργάτης τα μέσα παραγωγής, μα τα μέσα παραγωγής χρησιμοποιούν τον εργάτη. Αντί τα μέσα παραγωγής να καταναλώνονται από τον εργάτη σαν υλικά στοιχεία της παραγωγικής του δραστηριότητας, τα μέσα παραγωγής καταναλώνουν τον εργάτη σαν φύραμα αναγκαίο για τη διαδικασία της δικής τους ζωής, και η διαδικασία ζωής του κεφαλαίου συνίσταται μόνο στην κίνησή του ως μία αξία που διαρκώς αυτοαξιοποιείται (1996: 314-5 [1978: 324-5]).

Ταυτόχρονα, μία αναπτυσσόμενη οικονομία της αγοράς σημαίνει ότι όλα τα προϊόντα, ή τουλάχιστον η πλειοψηφία τους, παίρνουν τη μορφή εμπορευμάτων, κάτι που προϋποθέτει τη μισθωτή εργασία, δηλαδή ότι οι εργάτες δεν έχουν κανένα άλλο εμπόρευμα για πώληση εκτός από την εργατική τους δύναμη, επειδή «μόνο από τη στιγμή αυτή γενικεύεται η εμπορευματική παραγωγή και γίνεται η χαρακτηριστική μορφή της παραγωγής: μόνο από τη στιγμή αυτή κάθε προϊόν παράγεται από τα πριν για την πώληση και όλος ο πλούτος που έχει παραχθεί περνάει μέσα από την κυκλοφορία» (1967: 587 [1978: 608])⁶.

Οι σοσιαλιστές της αγοράς μπορεί να επιχειρηματολογήσουν ότι, υπό το σοσιαλισμό της αγοράς, τα μέσα παραγωγής κάθε συνεταιριστικής επιχείρησης κατέχονται από τους ίδιους τους εργάτες και όχι από έναν ατομικό κεφαλαιοκράτη, και ότι το κέρδος κάθε επιχείρησης το μοιράζονται όλοι οι εργάτες της και δεν κατέχεται από έναν ατομικό κεφαλαιοκράτη, κάτι που δείχνει ότι το κεφάλαιο και η μισθωτή εργασία δεν υπάρχουν, ακόμη και αν η αγορά ακόμη υπάρχει. Μα αυτό το επιχειρήμα είναι αστήριχτο. Σύμφωνα με τη συζήτηση του Μαρξ, το κεφάλαιο δεν ισούται με τον κεφαλαιοκράτη: ο κεφαλαιοκράτης είναι μόνο προσωποποιημένο κεφάλαιο. Υπό μία οικονομία της σοσιαλιστικής αγοράς, αν και τα μέσα παραγωγής κάθε επιχείρησης κατέχονται από τους εργάτες της, έχουν ακόμη το χαρακτήρα του κεφαλαίου, δηλαδή της αξίας που αυτοαξιοποιείται, επειδή το κίνητρο και ο αντικειμενικός σκοπός της παραγωγής κάθε επιχείρησης είναι ακόμη η αξία ανταλλαγής και το κέρδος, δηλαδή η υπεραξία. Ακριβώς γι' αυτό το λόγο ο Μαρξ αποκάλυψε τους εργάτες στα συνεταιριστικά εργοστάσια που τα διοικούν οι ίδιοι «ο κεφαλαιοκράτης του εαυτού τους, δηλαδή χρησιμοποιούν τα μέσα παραγωγής για την αξιοποίηση της δικής τους εργασίας» (1998: 438 [1978 Γ: 555]). Η διαφορά ανάμεσα στο κεφάλαιο υπό την κεφαλαιοκρατία και το κεφάλαιο υπό το σοσιαλισμό της αγοράς έγκειται μόνο στο ότι το πρώτο

προσωποποιείται από ατομικούς κεφαλαιοκράτες, ενώ το τελευταίο προσωποποιείται από ενώσεις εργατών.

Όσο το κεφάλαιο υπάρχει, πρέπει να υπάρχει ταυτόχρονα και η μισθωτή εργασία, διότι το κεφάλαιο δεν μπορεί ν' αποφέρει κέρδος δίχως να συνδυάζεται με τη μισθωτή εργασία. Όπως είπε ο Μαρξ, «Τα ίδια τα μέσα παραγωγής γίνονται υλικές μορφές του παραγωγικού κεφαλαίου, ή παραγωγικό κεφάλαιο, μόνο από τη στιγμή που η εργατική δύναμη, ως προσωπική μορφή ύπαρξης του παραγωγικού κεφαλαίου, έχει γίνει κατάλληλη για να ενσωματωθεί σ' αυτά» (1997: 43 [1979: 35]). Ίσως οι σοσιαλιστές της αγοράς γεμίσουν απορία. Στο σοσιαλισμό της αγοράς οι εργάτες έχουν γίνει ιδιοκτήτες της επιχείρησής τους: πώς μπορούν να προσλαμβάνονται από τους ίδιους τους εαυτούς τους; Κι ωστόσο είναι γεγονός πως μπορούν. Σύμφωνα με τον Μαρξ: «Οποιοσδήποτε κι αν είναι οι κοινωνικές μορφές της παραγωγής, συντελεστές της παραμένουν πάντα οι εργάτες και τα μέσα παραγωγής. Μα εφόσον οι εργάτες είναι χωρισμένοι από τα μέσα παραγωγής και οι πρώτοι και τα δεύτερα είναι μόνο δυνάμει συντελεστές της παραγωγής. Για να γίνει γενικά παραγωγή, πρέπει να ενωθούν» (1997: 42 [1979: 34]). Υπό το σοσιαλισμό της αγοράς, οι εργάτες σε συνεταιριστικές επιχειρήσεις δεν είναι μόνο ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής της επιχείρησής τους, μα επίσης οι παραγωγοί, που χρησιμοποιούν αυτά τα μέσα παραγωγής για να παράγουν προϊόντα. Αν δεν είναι παραγωγοί, μα μόνο ιδιοκτήτες, η συνεταιριστική επιχείρηση δεν μπορεί να υπάρξει ούτε για μια μέρα, και τότε η ταυτότητά τους ως κατόχων των μέσων παραγωγής, και το κέρδος που μοιράζονται οι ίδιοι, θα εξαφανιστεί. Από τη στιγμή που μπλέχτηκαν στην παραγωγή που συνδέεται με μισθό και κέρδος, η εργασία τους αντιπροσωπεύει ένα είδος μισθωτής εργασίας. Η ύπαρξη μισθών σημαίνει πως ακόμη πωλούν την εργατική τους δύναμη. Η ύπαρξη κέρδους σημαίνει ότι ακόμη παράγουν υπεραξία παραπάνω από την αξία της εργατικής τους δύναμης, ακόμη και αν αυτή η υπεραξία (δηλαδή το κέρδος) θα επιστρέψει στους ίδιους ως ιδιοκτήτες της επιχείρησής τους. Μπορούμε να δούμε ότι οι εργάτες της συνεταιριστικής επιχείρησης έχουν μία διπλή ταυτότητα. Μία είναι ως οι ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής της επιχείρησής τους. Μία άλλη είναι ως οι μισθωτοί εργάτες της επιχείρησής τους. Ως οι πρώτοι, προσλαμβάνουν τους εαυτούς τους για να πάρουν κέρδος. Ως οι τελευταίοι, πωλούν την εργατική τους δύναμη στους εαυτούς τους για να κερδίσουν ένα μισθό. Αυτές οι σχέσεις αυτοαπασχόλησης και αυτο-εκμετάλλευσης είναι που συνιστούν την ειδική μορφή σύνδεσης των εργατών με τα μέσα παραγωγής της συνεταιριστικής επιχείρησης. Όσο αυτή η σύνδεση υπάρχει, «μέσα στα πλαίσιά της [...] έχει αρθεί η αντίθεση ανάμεσα στο κεφάλαιο και στην εργασία [...]» (1998: 438 [1978 Γ: 555]).

Σαφώς, οι μισθωτοί εργάτες υπό το σοσιαλισμό της αγοράς διαφέρουν από αυτούς υπό την κεφαλαιοκρατία ακριβώς στο ότι οι πρώτοι είναι οι ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής όπως επίσης και μισθωτοί εργάτες, ενώ οι τελευταίοι είναι μόνο μισθωτοί εργάτες· οι πρώτοι πωλούν την εργατική τους δύναμη στη δική τους επιχείρηση ως κεφαλαιοκράτες, οι τελευταίοι πωλούν την εργατική τους δύναμη σε ατομικούς κεφαλαιοκράτες· οι πρώτοι μπορούν να κερδίσουν τόσο μισθούς όσο και υπεραξία, δηλαδή το κέρδος που δημιουργήθηκε από τους ίδιους· οι τελευταίοι μπορούν μόνο να κερδίσουν μισθούς, ενώ η υπεραξία ανήκει στον κεφαλαιοκράτη. Από τη στιγμή που μία συνεταιριστική επιχείρηση κηρύσσει χρεο-

κοπία, κάτι που είναι αναπόφευκτο ακόμη και υπό το σοσιαλισμό της αγοράς, οι πρώτοι θα γίνουν τελευταίοι. Με μια λέξη, όσο η οικονομία της αγοράς συνεχίζει, το κεφάλαιο θα συνεχίζει, όπως και η μισθωτή εργασία.

Τρίτον, η ύπαρξη μίας αναπτυσσόμενης οικονομίας της αγοράς σημαίνει την ύπαρξη αναρχίας της παραγωγής και οικονομικής κρίσης. Υπό μία οικονομία της αγοράς, κάθε επιχείρηση είναι αδιάφορη για την ιδιαίτερη αξία χρήσης των προϊόντων της και φροντίζει μόνο για την αξία ανταλλαγής και την υπεραξία τους· και η κοινωνική παραγωγή δεν ρυθμίζεται από το συνειδητό σχεδιασμό, μα από ένα αόρατο χέρι, δηλαδή το νόμο της αξίας. Αυτό είναι βέβαιο ότι οδηγεί στην αναρχία της παραγωγής και την οικονομική κρίση. Ακριβώς γι' αυτό το λόγο ο Μαρξ πίστευε ότι, ακόμη κι αν τα συνεταιριστικά εργοστάσια που διοικούνται από τους ίδιους τους εργάτες είναι, στα πλαίσια της παλιάς μορφής, τα πρώτα παραδείγματα της ανάπτυξης μιας νέας μορφής, στην οποία η αντίθεση ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία καταλύεται, «[...] φυσικά παντού, στην πραγματική τους οργάνωση, αναπαράγουν και είναι υποχρεωμένα ν' αναπαράγουν όλες τις ελλείψεις του υπάρχοντος συστήματος» (1998: 438 [1978 Γ: 555]). Το «υπάρχον σύστημα» είναι αναμφίβολα μία οικονομία της αγοράς και «όλες οι ελλείψεις» είναι αναμφίβολα αυτές που γεννιούνται από μία οικονομία της αγοράς, δηλαδή η αναρχία της παραγωγής και η οικονομική κρίση.

Οι σοσιαλιστές της αγοράς μπορεί να επιχειρηματολογήσουν ότι η αναρχία και η κρίση δεν θα συμβούν, διότι, υπό το σοσιαλισμό της αγοράς, οι εργάτες σε μία συνεταιριστική επιχείρηση, ή η διεύθυνση που δημοκρατικά εκλέγουν, μπορεί δημοκρατικά να καθορίσουν ό,τι σχετίζεται με την παραγωγή στην επιχείρησή τους. Μα αυτό το επιχείρημα δεν έχει σχέση με το ζήτημα. Αυτό διότι, όσο υπάρχει αγορά, η κατανόηση των πραγματικών αναγκών της κοινωνίας μπορεί να επιβληθεί μόνο εκ των υστέρων. Ένας ατομικός κεφαλαιοκράτης δεν μπορεί να υπολογίσει με ακρίβεια τις ανάγκες της αγοράς, μα ούτε και μία ομάδα εργατών μπορεί, ακόμη και αν μπορεί να συζητήσει δημοκρατικά και να πάρει μία απόφαση δημοκρατικά. Δηλαδή, αν η κοινωνική παραγωγή διέπεται τελικά από το νόμο της αξίας ως μίας τυφλής φυσικής δύναμης, δεν υπάρχει ουσιαστική διάκριση ανάμεσα στην απόφαση για την παραγωγή που λήφθηκε αυθαίρετα από έναν ατομικό κεφαλαιοκράτη και μία απόφαση που λήφθηκε δημοκρατικά από όλους τους εργάτες μιας συνεταιριστικής επιχείρησης. Οι τελευταίοι επίσης δεν μπορούν να λύσουν το πρόβλημα της αναρχίας της παραγωγής και, συνεπώς, της οικονομικής κρίσης για τη συνολική παραγωγή της κοινωνίας.

Οι σοσιαλιστές της αγοράς μπορεί να τονίσουν ότι ο σοσιαλισμός της αγοράς μπορεί να αποτρέψει την ανάπτυξη της αναρχίας της παραγωγής και της οικονομικής κρίσης διαμέσου της δημοκρατικής κυβέρνησης. Η κυβέρνηση μπορεί να διατυπώσει διάφορες πολιτικές και να ελέγξει συνειδητά την κοινωνική επένδυση. Μα αυτό είναι μια απλοϊκή αυταπάτη. Σύμφωνα με τον ιστορικό υλισμό του Μαρξ, είναι η οικονομία μιας κοινωνίας που καθορίζει την πολιτική της, όχι η πολιτική μιας κοινωνίας που καθορίζει την οικονομία της. Είναι τελείως αδύνατο να λύσουμε τα προβλήματα που προέρχονται από το χώρο της οικονομίας με πολιτικά μέσα. Όταν ο Μαρξ άσκησε κριτική στον Sismondi, είπε, «Ο Sismondi, αντίθετα, τονίζει όχι μόνο τη συνάντηση του εμποδίου, μα και τη δημιουργία του από το ίδιο το κεφάλαιο, το οποίο έτσι μπαίνει σε αντιφάσεις, αντιφάσεις στις οποίες αυτός βλέπει φευγαλέα την επικείμενη ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ του κεφαλαίου. Αυτός επομένως θέλει να

επιβάλλει εμπόδια στην παραγωγή από τα έξω, με τα μέσα του εθνικού νόμου κ.λπ., τα οποία, ως απλώς εξωτερικοί και τεχνητοί περιορισμοί, θα καταλύονταν αναγκαίως από το κεφάλαιο» (1986-87, τ. 28: 338). Έτσι, όσο μία οικονομία της αγοράς συνεχίζει, η αναρχία της παραγωγής θα συνεχίζει και οι οικονομικές κρίσεις είναι αναπόφευκτες. Υπό το σοσιαλισμό της αγοράς, οι παρεμβάσεις της δημοκρατικής κυβέρνησης μπορεί να ανακουφίζουν ως ένα βαθμό αυτά τα προβλήματα, μα δεν μπορούν να τα εξαλείψουν.

Οι προηγούμενες αναλύσεις δείχνουν ότι μία οικονομία της αγοράς δεν είναι ουδέτερη και ότι η ύπαρξη της αγοράς σημαίνει την ύπαρξη της κεφαλαιοκρατίας. Το θεμελιώδες λάθος των σοσιαλιστών της αγοράς έγκειται στο γεγονός ότι δεν θεωρούν μία οικονομία της αγοράς ως μία ολόκληρη κοινωνικών σχέσεων παραγωγής που ενσωματώνει το χαρακτήρα μίας κοινωνίας.

Δεν μπορεί να αρνηθεί κανείς ότι το κίνητρο των σοσιαλιστών της αγοράς είναι να οραματιστούν ένα βιώσιμο πρόγραμμα για να πραγματοποιήσουν το σοσιαλισμό. Μα διαμέσου της άρνησης ή άγνοιας της θεωρίας του Μαρξ και ενός λαθεμένου απολογισμού της αποτυχίας του σοσιαλισμού στη Σοβιετική Ένωση και στις ανατολικές ευρωπαϊκές χώρες, καταλήγουν να πιστεύουν ότι τα προβλήματα της κεφαλαιοκρατίας δεν προέρχονται από την ίδια την οικονομία της αγοράς, μα από την ιδιωτική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και τη μισθωτή εργασία και, επομένως, ότι όσο οι επιχειρήσεις που κατέχονται από ατομικούς κεφαλαιοκράτες αντικαθιστούνται από συνεταιριστικές επιχειρήσεις των ίδιων των εργατών, και το κέρδος που αποσπάται από τον ατομικό κεφαλαιοκράτη μοιράζονται οι εργάτες κάθε επιχείρησης, ο σοσιαλισμός θα πραγματοποιείται. Δεν κατανοούν ότι η ιδιωτική ιδιοκτησία και η μισθωτή εργασία σχετίζονται στενά με την ίδια την οικονομία της αγοράς και ότι οι πρώτες είναι απλώς η συγκεκριμένη ενσάρκωση της τελευταίας. Θέλουν να διαιωνίσουν την οικονομία της αγοράς, καταλύοντας ταυτόχρονα την ιδιωτική ιδιοκτησία και τη μισθωτή εργασία. Με τα λόγια του Μαρξ, «Θα μπορούσαμε το ίδιο καλά να προσπαθήσουμε να διατηρήσουμε τον καθολικισμό χωρίς τον πάπα» (1996: 97, υπ. 1).

Η θέση της ανωτερότητας και ουδετερότητας της αγοράς οδηγεί αναγκαίως στο συμπέρασμα ότι η αγορά θα υπάρχει για πάντα. Κάποιοι σοσιαλιστές της αγοράς, όπως οι David Miller και John E. Roemer, το υποστηρίζουν αυτό ανοιχτά. Άλλοι, όπως οι David Schweickart και James Lawler (1998), δεν συμφωνούν με αυτό, μα πιστεύουν ότι, τουλάχιστον στη μετάβαση από την κεφαλαιοκρατία στο σοσιαλισμό, μία οικονομία της αγοράς θα πρέπει να παραμείνει και να αναπτυχθεί. Όσο για την πλήρη κατάλυσή της, νομίζουν ότι δεν φαίνεται πουθενά. Στη συζήτηση του Μαρξ, ακόμη και αν η αγορά δεν μπορεί να καταλυθεί μεμιάς στη μετάβαση στο σοσιαλισμό, η ίδια η μετάβαση θα εμφανιστεί αναγκαίως ως πρόοδος, στην οποία μία σχεδιασμένη οικονομία αναπτύσσεται σταθερά και η οικονομία της αγοράς παρακμάζει σιγά σιγά. Η πραγματοποίηση του σοσιαλισμού και η κατάλυση της οικονομίας της αγοράς θα είναι ταυτόχρονες.

Μεγάλες αλλαγές έχουν σίγουρα γίνει στις κεφαλαιοκρατικές χώρες από τότε που ο Μαρξ πέθανε και, επομένως, κάποια από τα συμπεράσματά του έχουν θεωρηθεί απαρχαιωμένα. Μα η γνώμη του ότι η μετάβαση από την κεφαλαιοκρατία στο σοσιαλισμό σημαίνει μία μετάβαση από μία οικονομία της αγοράς σε μία σχεδιασμένη οικονομία δεν είναι απαρχαιωμένη και αποδεικνύεται από την ιστορία. Όποτε το καθήκον που αντιμετωπίζουν οι σο-

σιαλιστές είναι να διατυπώσουν ένα βιώσιμο πρόγραμμα σταδιακής μείωσης της οικονομίας της αγοράς και διεύθυνσης του οικονομικού σχεδιασμού σε αντιστοιχία με τις αλλεπάλληλες καταστάσεις, αντί να βρύνουν τρόπο να πραγματοποιήσουν το σοσιαλισμό αφήνοντας την οικονομία της αγοράς άθικτη.

Μετάφραση: Θανάσης Ν. Μποχώτης

Βιβλιογραφία

- Lawler, James (1998), "Marx as market socialist", στο *Market socialism: The debate among socialists*, ed. by Bertell Ollman, σσ. 23-52, New York: Routledge.
- Marx, Karl (1967), *Capital I*, New York: International Publishers.
- (1986-87), *Economic manuscripts of 1857-58 [Grundrisse]*, Vols. 28 και 29 του *Karl Marx and Frederick Engels: Collected Works*, New York: International Publishers.
- (1989), "Critique of the Gotha Programme", στο vol. 24 του *Karl Marx and Frederick Engels: C.W.*, σσ. 75-99, New York: International Publishers.
- (1996), *Capital I*, στο vol. 35 του *Karl Marx and Frederick Engels: C.W.*, New York: International Publishers.
- (1997), *Capital II*, στο vol. 36 του *Karl Marx and Frederick Engels: C.W.*, New York: International Publishers.
- (1998), *Capital III*, στο vol. 37 του *Karl Marx and Frederick Engels: C.W.*, New York: International Publishers.
- Miller, David (1989), "Why markets?" στο *Market socialism*, ed. by Julian Le Grand και Saul Estrin, σσ. 29-49, Oxford: Clarendon Press.
- Roemer, John E. (1994), *A future for socialism*, Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press.
- Schweickart, David (1998), "Market Socialism: A defense", στο *Market socialism: The debate among socialists*, ed. by Bertell Ollman, σσ. 7-22, New York: Routledge.

Σημειώσεις

1. Μεταφράζω ως πρότυπο τη λέξη model. Η όποια εξαίρεση δηλώνεται ρητά. (Σ.τ.Μ.)
2. Καρλ Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τόμ. Ι, μτφρ. Παναγιώτη Μαυρομάτη, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1978. Προχώρησα σιωπηρά σε ορισμένες επουσιώδεις αλλαγές στη μετάφραση. (Σ.τ.Μ.)
3. Καρλ Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τόμ. ΙΙ, μτφρ. Παναγιώτη Μαυρομάτη, ΣΕ, Αθήνα 1979.
4. Καρλ Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τόμ. ΙΙΙ, μτφρ. Παναγιώτη Μαυρομάτη, ΣΕ, Αθήνα 1978.
5. Καρλ Μαρξ, *Κριτική του Προγράμματος της Γκότα*, ΣΕ, Αθήνα 1985.
6. Αυτό το απόσπασμα, από το κείμενο που προστέθηκε από τον Ένγκελς στην τέταρτη γερμανική έκδοση, περιλαμβάνεται στο Μαρξ 1967, μα παραλείπεται στο Μαρξ 1996.